

JIZZAX VILOYATIDA UCHRAYDIGAN INULA HELENIUM TURINING XO‘JALIK AHAMIYATI

Berdikulov X., Berdikulova N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

E-mail: berdikulovk@list.ru

Inula L. - **Asteraceae L.** oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik, balandligi 150-160 sm, qalin, kalta, etdor, ko‘p boshli ildizpoyaga ega, ulardan bir nechta qo‘shimcha ildizlar tarqaladi. Poyasi tik turuvchi, chiziq-chizikli, kalta, zich, oq tuklar bilan tuklangan, yuqori qismida qisqa shoxlangan. Barglari ketma-ket, yirik, notekis tishsimon, tashqi tomoni biroz burushgan, ostida kulrang yumshoq tuklangan. Gullarining diametri 7,8-8,3 sm bo‘lgan to‘pgul (savatchalar) ichida to‘plangan, asosiy poya va novdalarning yuqori qismida savatchalari zich bo‘lmagan ro‘vak yoki qalqonchani hosil qiladi. Gullari oltinsimon sariq, xira oq rangli, tukli popugi bor. Mevasi 4-5 mm uzunlikdagi to‘rt qirrali qo‘ng‘irrang pistachalardan iborat bo‘lib, uning popugi pistachaga nisbatan ikki baravar uzun.

Inula L. turlari dasht zonasida, quyi va o‘rta tog‘ mintaqalarida tarqalgan. Butazorlarda va baland bo‘yli o‘tloqlarda o‘sadi. U ko‘pincha nam joylarda - daryolar, ko‘llar, tog‘ irmoqlari bo‘ylarida, yer osti suvlari oqib chiqadigan joylarda uchraydi.

O‘zbekistonda yovvoyi holda o‘sovchi o‘simliklarga dorivor, bo‘yoqbob, asalchil, yem- xashak va oziqabop xom ashyo sifatida ehtiyoj katta. O‘simliklardan oqilona foydalanmaslik natijasida qizilmiya, andiz, zirk butasi, sariqchoy, chirmovgul, efedra, kovrak va boshqa o‘simlik turlari zahiralari keskin kamayishiga sabab bo‘lmoqda.

Asteraceae L. oilaga mansub xalq tabobati va rasmiy tibbiyotda keng qo‘llanib kelinayotgan dorivor o‘simliklardan biri qora andiz - **Inula helenium** hisoblanadi. **Inula helenium** - bu o‘simlik qadim zamonlardan xalq tabobatida foydalanib kelingan. Ushbu turkumning nomlanishi “Inula” grekcha so‘zdan “ineo” - tozalash, “helos” - botqoq o‘simligi, “helios” - quyosh hamda juda chiroyli manzarali o‘simlik degan ma’nolarni bildiradi. **Inula helenium** qadim zamonlarda xalq tabobatida 9 ta dardga davo ekanligi haqida ma’lumotlar mavjud.

Inula helenium o‘simligini Gippokrat asarlarida ham uchratish mumkin. U qadimgi Rim va Gretsiyada faqat kasalliklarni davolashda emas, undan turli ziravorlar sifatida, uning ildizidan murabbo hamda shirinliklar tayyorlashda keng foydalanishgan. O‘rta asrlarda ushbu o‘simlikdan vino va yaxna ichimliklari tayyorlangan.

Ulug‘ hakim Abu Ali ibn Sino “Tib qonunlari” asarida ham **Inula helenium** o‘simligidan shamollash, bo‘g‘im og‘riqlarida, ildizini qaynatib uzum qiyomini

aralastirib iste'mol qilish o'pka va yurak kasalliklarida, asal bilan aralastirilgani balg'am ko'chiruvchi sifatida ta'sir etishi to'g'risidagi ma'lumotlarni yozib qoldirgan. Undan tashqari ushbu o'simlik bo'g'im og'riganda, siydik haydovchi, isitma tushiruvchi, gijja haydovchi dori sifatida, o'pka sili kasalliklarini davolashda foydalaniladi, bundan tashqari o'simlik qaynatmasi bilan qo'tir va yaralar davolanadi. Abu Ali ibn Sino umuman **Inula helenium** haqida quyidagilarni ham aytib o'tgan: "Andiz inson organizmining ish faoliyatini tetiklashtiradi, yurak quvvatini mustahkamlaydigan malham, bosh og'riqni davolaydigan, qurtlarni tushiradigan eng kuchli dori-darmondur" andiz ildiz va ildiz poyasidan qarilik va juda charchash tufayli kishilarda ro'y beradigan skreoz xastaligini, bronxial astma, ziqqinafasni, jigar, bavoil hamda me'da ichak yo'li tizimidagi yuqumli kasalliklarni, qand kasalligi, tuz to'planishi, temiratki, tish milklari shamollashi va jarohatlarni davolashda qo'llanilishi haqida ma'lumotlar qoldirgan. U eng to'yimli ozuqa ham hisoblanadi. Chorva mollari, ayniqsa ot o'simlikni yaxshi yeydi. Shuning uchun bo'lsa kerak xalq orasida "andizli joyda ot o'lmas" degan maqol ham bor.

Xalq tibbiyotida qora andiz bilan birga - **Inula grandis** Schrenk, tol bargli andiz - **Inula salicina** L, chachalbosh - **Inula Britannica** L. turlari ham yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarda ishlatiladi.

Inula helenium ildiz poyasining tarkibida 1-3 % efir moylari, saponinlar, smola, shilimshiq va achchiq moddalar shu bilan birga ildiz moylarining asosini alantolaktonlar, izoalantolaktonlar, fitomilan va boshqa atsetilen birikmalari, inulin va psevdoinulin uchraydi va quyida keltirilgan kasalliklarni davolashda foydalaniladi.

Inula helenium o'simligining ildiz va ildiz poyalaridan olingan preparatlar rasmiy tibbiyot tomonidan o'tkir va surunkali nafas olish kasalliklari, grippni qo'zg'atuvchilarga qarshi dezinfektsiyalash vositasi sifatida ishlatiladi. **Inula helenium** ning ildiz va ildiz poyalaridan oshqozon va o'n ikki barmoqli ichakning yaralarini davolashda ishlatiladigan "Alanton" preparati olingan. Preparat yaraga qarshi, yallig'lanishga qarshi, kapillyarlarni mustahkamlovchi, mikroblarga qarshi, o'sma kasalliklari va radiatsiyaga qarshi ta'sirga ega.

Alantolakton antigelmintik ta'sirga ega. Dorivor o'simlikdan uning alohida qismlaridagina emas, balki kompkks holda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. **Inula helenium** ildiz va ildiz poyalari, farmakopeya xom ashyosi ham hisoblanadi. So'nggi yillarda andiz populyatsiyasining kuchli antropogen ta'siri tufayli, baland bo'yli andiz sezilarli darajada kamayishni boshlagan, chunki ushbu turni ruhsatsiz va nazoratsiz yig'ish hollari tez-tez uchrayotganligi turning butunlay yo'q bo'lib ketishiga olib kdishi mumkin. **Inula helenium** ning bioekologik xususiyatlari, tarqalishi, fitotsenotik ahamiyati o'rganilmaganligi ushbu turni bioekologiyasini o'rganishni taqozo etadi. **Inula helenium** ning patogen mikroorganizmlarga nisbatan antimikrobial ta'sir ko'rsatganligi isbotlangan, bu esa yangi veterenariya preparatlarini

ishlab chiqishda yaxshi natijalarga erish mumkinligini ko'rsatadi. **Inula helenium** ning yuqori darajadagi dorivor xom ashyo qismlari ildiz poyalari va ildizlari bo'lib, ular yallig'lanishga qarshi vosita sifatida qo'llaniladi va "Alanton" preparatini olishda foydalaniladi.

Inula helenium ning ildiz tizimidan aminokislotalar, sakkizta seskviterpenli laktonlar gullaridan ajratib olingan. Ular orasida, izoalantolakton va santamarin gi^kologik saraton hujayralariga qarshi muhim ingibitiv faollikni ko'rsatadigan moddalar hisoblanadi.

Inula helenium o'simligi tarkibidagi alantolakton, izoalantolakton saratonni oldini oluvchi vosita sifatida qo'llanilgan.

Shuningdek, **Inula helenium** turining ildiz ekstrakti, biologik faol moddalarning boy manbai, xususan, inulin, polisaxarid, fruktooligosaxaridlar, flavanoidlar mavjud.

Inula helenium o'simligi Xitoy, Mo'g'uliston, Hindiston, Bolgariya, Tibet xalq tabobatida qo'llaniladi.

Xalq tabobatida mikroblarga qarshi faolligi bilan **Inula helenium** ildiz va ildiz poyasi ba'zi bir gramm musbat va gramm-manfiy ba^tiya^r hamda mikroblarga qarshi faol ekanligi aniqlangan.

A. Akmuradov (2013) keltirilishicha **Inula helenium** ning ildiz poyasi sil, oshqozon-ichak kasalliklarida, diuretik va antigementik vosita sifatida ishlatiladi. Undan tashqari nafas yo'llarining yallig'lanishi, bronxit uchun ekspektoran sifatida, damlamalari - o'pka sil kasalligi, oshqozon yarasini davolashda o'simlik ildizi asosida tayyorlangan dorilar buyuriladi.

Inula helenium ildizi va ildizpoyasi tarkibida organik moddalar, mitral tuzlar, vitamin S, 44 % inulin, psevdoinulin, oz miqdorda alkaloid, 6 % oshlovchi moddalar, organik kislotalar hamda 0,3-1,7 % efir moyi mavjud, efir moyining asosini gakinin, laktonlardan alantolakton, izoalantolakton hamda alantokislotalar tashkil etadi. Bargida achchiq moddalardan alantotsikrin bo'lib, u o'zining ta'sirchanligi jihatidan pikrotoksin va sikutotoksin moddalaridan qolishmaydi. Qand aralastirib pishirilgan ildiz va ildizpoyalar xorijiy mamlakatlardan olinayotgan imbir xom ashyosining o'rnini bosa oladi. Andizlarning ildizidan texnik spirt ham olish mumkin.

V.V. Sergeeva, I.Yu. Chernogorets (2018) keltirishicha, **Inula helenium** qandli diabet kasalligida, nafas olish yo'llari, ovqat hazm qilish organlari kasalliklarini davolashda, bronxit, qalin viskoz balg'am sekretsiyasi ko'paygan, yo'talish, gastrit, jigar va o't yo'llari kasalliklarini davolashda keng ishlatiladi.

Inula helenium ildiz va ildiz poyasi tarkibidagi gelinin moddalari ba^nal floraning rivojlanish xususiyatlarini kamaytirganligi sababli terini va mushak qavatini dezinfektsiyalashda qo'llaniladi. **Inula helenium** rasmiy tibbiyotda, oziq-ovqat sanoatida va ozuqa ishlab chiqarishda ishlatiladigan istiqbolli o'simlik bo'lgani uchun,

tabiiy populyatsiyalarini o'rganish, ko'paytirish, iqtisodiy xususiyatlarni saqlab qolish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Холматов Х.,Х., Пратов У.П. Махсумов М.Н. Асоратсиз дори-дармонлар. - Тошкент. "Укитувчи". 2006. -Б. 45-46.
2. Хожиматов ^., Оллоёров М. Узбекистоннинг шифобахш усимликлари ва уларни мухофаза этиш. -Тошкент. "Фан нашриёти". 1988. -Б 15-17.
3. Холматов Х.,Х., ^осимов А.И. Доривор усимликлар. -Тошкент. "Ибн Сино". 1994. - Б.259-260.
4. Хамидов А., Набиев М., Одилов Т. Узбекистон усимликлари аниклагичи. - Тошкент. «Укитувчи» нашриёти», 1987 й. -Б.283-284.